

איינשטיין גוזר והקדוש ברוך-הוא מקיים, אבשלום אליצור

רביעי 1 למאי, 2019

איינשטיין גוזר והקדוש ברוך-הוא מקיים

משה (מקס) ימר, איינשטיין והדת: פיזיקה ותיאולוגיה.

אוניברסיטת בר-אילן וידיעות ספרים, 208 עמ'.

(פורסם לראשונה ב"מעריב", פברואר 2008)

לפני שנים אחדות השתתפתי עם ישראל סגל המנוח ברב-שיח. המראין שאל אותנו, חוזרים לשאלה, על אמונה, ופתאום פנה סגל אליי ושאל: "אבל אבשלום, איך אתה חי עם זה שאין אלוהים? זה לא כואב לך, יום-יום?" הצצתי בפניו היפות של האתיאיסט המיוסר ולא ידעתי מה לענות. יש אלוהים? יש אדם חושב שלא ניצב בפני שאלה זו כמה פעמים בחייו?

גם איינשטיין שאל אותה, ואין כפרופי ימר מתאים לספר על כך. הוא זכה להכיר את איינשטיין (ורכש - זאת אני יודע ממקורות אחרים - את הוקרתו) וכתב מחקרים מרתקים על התפתחות תורת הקוונטים. ספרים אלה הפכו מכבר לקלאסיקה, וספר זה מצטרף אליהם.

כמזרח ממערב רחוק ענק-המדע הסטואי מהעיתונאי הרגשן שהלך לעולמו בטרם-עת, ובכל זאת נזכרתי, בכאב טרי, דווקא בישראל סגל כשקראתי את "איינשטיין והדת". נזכרתי איך מאוחר יותר אותו ערב, כשהייתי ביחידות, סיפרתי לו כי גם אחרי שהתפקרתי נותרו האמונה והאתאיזם אבסורדיים באותה מידה בעיניי. כלפי אלוהים חשתי כמו שחשים אוהבים שבורי-לב: רע לי אתה ורע לי בלעדיה. סיפרתו לו גם על דודי ירא-השמיים שנהג לדבר על אלוהים באינטימיות נוגעת ללב: "אם אי-פעם אפגוש אותך, אומר לו דברים כל כך קשים שהכבד שלו ידמם!" - בפרסית זה נשמע יותר טוב (או יותר רע). ישראל צחק. הביטוי הביזארי הזה הזכיר לו אמירות בידיש ששמע בעולם החרדי, אותו צייר ביד אמן ב"וכי נחש ממית" ובספריו האחרים.

מה להשתפכיות האנתרופומורפיות האלה ולאיינשטיין, שמתצלום הכריכה נשקפות עיניו הנפלאות כמעיינות תבונה האומרות "אני כבר מעבר לכל זה?" איינשטיין היה דתי מאוד בהיותו ילד, ובאותן שנים קיים את מצוות היהדות בסתר, כמין אנוס קטן, הרחק מעיני משפחתו המתבוללת וסביבתו הנוצרית, וחיבר מזמורי תהילה לאלוהים. אחר-כך פנה עורף ליהדות בשל העדפותיה הגזעיות. אלוהיו נעשה יותר ויותר מזוהה עם היקום וחוקיו, ללא נגיעה בבני-אדם, עד שנראה היה שהמילה "אלוהים" בפיו הייתה רק מס-שפתיים של אתיאיסט המכבד את המסורת.

אבל איינשטיין התנגד בתוקף שיגדירוהו כאתיאיסט, או כאגנוסט (שאינו יודע) או אף כפנתאיסט (הרואה ביקום עצמו אלוהים). על אלוהים דיבר כאילו היה אחד המלכים החוקתיים לבית וינדזור, המגלה מדי פעם את קיומו במחווה ריקה מתוכן פוליטי אבל רבת-הוד. אלוהים, חש איינשטיין, התגלה לו בכל פעם שנצנצה בו הבנה חדשה של חוקי הטבע.

אפלטוניסט גדול היה איינשטיין, שנפעם מהעובדה שהיקום מציית לחוקים בעלי צורה מתמטית. אין זו עובדה טריוויאלית: בהחלט ניתן לדמיין יקום כאוטי בו קורה הכול בלי שום חוק, או אפילו שהיקום לא יהיה קיים. זה שבכלל קיים משהו, ולא שום-כלום מוחלט, כבר נראה לאיינשטיין נס שהמדע אינו יכול להסביר, ועל כך התווסף הנס שיקום זה מציית לחוקים מתמטיים, שבעיני המבין אותם הם... פשוטים.

כן, זה נשמע חולני לייחס פשטות למתמטיקה, אבל היא הדבר המפליא ביותר למי שלמד שפה זו. ואם הוא פיזיקאי, הנה עוד פלא: בכל פעם שחוק מדעי מתחלף בחוק מדויק יותר, החוק החדש הוא גם פשוט יותר. "אלוהים לא עושה כך" נהג איינשטיין לומר על השערות שנראו לו מסורבלות, ואלוהים, הפלא ופלא, שב וצייט לו. הפשטות מקנה לחוקי הטבע עוצמה - משוואה בודדת חלה על אינסוף מקרים - ועם העוצמה בא היופי שהילך על איינשטיין קסם. אם עמוס עוז מפרש את "צאת מוצאת חן בעיניי" כ"בעיניי יש חן עבורך", "ראה איינשטיין בחן היקום משהו אובייקטיבי: היפה היה יפה גם אילו לא היו יצורים שיעריכו את יופיו. הוא הדיון, סבר איינשטיין, בחוכמה המקופלת ביקום: אם יש חוכמה, יש חכם.

יפה, אבל בכך לא היה איינשטיין מקורי אלא עוד נצר לשושלת ארוכה מימי אפלטון. למה, אם כן, לא הלך בדרך זו עד סופה? אם אלוהים הוא מקור התבונה, אולי הוא גם מקור החסד והאהבה? אם החוכמה שטבעה בנו האבולוציה כבר טבועה ביקום, שמא גם הכמיהה אל הטוב מקורה בטוב הטבוע ביקום עצמו?

מחשבות כאלה זכיתי לשמוע לפני שנים רבות מפסיקאי צרפתי נודע, ברנאר דספאניה. רוג'ר פנרוז, הפיזיקאי והמתמטיקאי הנודע מאוקספורד, מבטא בספריו אמונה דומה. כך גורס גם אחד הפיזיקאים הבולטים מהדור הצעיר, בריאן גרין, בספרו "מארג היקום": בניגוד לרוב המדענים, עבורו המדע מצביע על תשובות אפשריות לא רק ל"איך?" אלא גם ל"למה?" ו"לשם מה?"

עד כאן! התנגד איינשטיין. לאלוהים אין דבר עם האדם, מחשבותיו, יסוריו ותקוותיו. אלוהי איינשטיין הוא בעל חכמה אינסופית אבל, לא נעים לומר, גם נכות רגשית טוטלית, כל-יודע אבל נטול חמלה ודאגה. אם אלוהיו של ישעיהו ליבוביץ הוא מקור אינסופי לתביעות מהמאמין בו בלי שום תמורה (הרי בעיני ליבוביץ עצם הציפייה לשכר ועונש הייתה עבודת אלילים), אלוהי איינשטיין אפילו לא תובע דבר. ימר עושה כאן כמה השוואות בין אמונת איינשטיין לאמונת הרמבי"ם, אבל ההשוואות הללו נראות לי - אולי עקב בורותי או קוצר-הבנת - לא משכנעות.

נכון, לעתים נהג איינשטיין כבן-תמותה רגיל, למשל כשחיבק את מנוחין אחרי קונצרט שלו והכריז "עכשיו יודע אני כי יש אלוהים בשמים" - הכרזה שפרופי אליה ליבוביץ לא התאפק והשווה אותה, בביקורתו על ספר זה, לתרועה הפתטית של אוהדי כדורגל. אבל כשהיה רגוע, האמין איינשטיין באלוהים בו האמין שפינוזה, הפילוסוף שאיינשטיין העריץ ללא מצרים, ואפילו בגיל ארבעים כתב לו שיר אהבה.

מה היה במשנת מלטש-העדשות הבודד שמשך את איינשטיין? בראש ובראשונה היה זה הדטרמיניזם הקיצוני, השליטה המוחלטת של הסיבתיות על כל אירוע בתחום החומרי והנפשי כאחד, שלא השאיר שום מקום לחופש רצון. האמונה כי אנו חופשיים לבחור, כמו גם התחושה, המציקה לדורות של פילוסופים, כי החוויה הסובייקטיבית נבדלת מהתהליכים המוחיים, היו בעיני שפינוזה אשליות. בעולם הרמטי וחמור זה חש איינשטיין בן-בית. אבל האם היה בית זה רק מגונן או גם מגביל? אמנם יצירתו האהובה של איינשטיין, תורת היחסות הפרטית ואחריה היחסות הכללית, התאימו יפה לסיבתיות הסגורה של שפינוזה. אבל האם הכרזתו המפורסמת "אלוהים אינו משחק בקובייה" לא גרמה לו להחמיץ כמה מהתובנות של בתו החורגת והשנואה, תורת הקוונטים?

כהנה וכהנה חוקר ימר, פיסיקאי, היסטוריון, פילוסוף ובעיקר עַד חי לתקופה בה אירע פרץ היצירה הכביר ביותר בתולדות עם ישראל. בדיונים המדעיים הוא מציג את גילויי תורת היחסות, הקוונטים והקוסמולוגיה המודרנית, ובסקירה התיאולוגית הוא מציג מספר מפתיע של תיאולוגים נוצריים ואפילו מוסלמים שנענו בהתלהבות לאתגר שהציג בפניהם יקומו של איינשטיין.

לקורא שאינו פיזיקאי יהיו ההסברים הפיזיקליים טלגרפיים מדי. קצר מדי, לדעתי, גם הדיון בשאלה הקשה העולה מתורת היחסות בנוגע למעבר הזמן: איינשטיין סבר ש"זרימת הזמן" היא אשליה, בניגוד לברגסון, שאותו הכיר והוקיר איינשטיין אבל כמעט אינו מוזכר בספר זה. הגילוי הנאות מחייב לציין כי בוויכוח זה אני עצמי מבטא בשנים האחרונות דעת מיעוט בספרות המקצועית.

אין בכל אלה כדי לגרוע מחשיבות התרומה הייחודית והחיונית בספר זה למחשבה המדולדלת של ימינו. ימר הוא מורה בחסד, שופע ידע ועניין, ובעיקר צנוע: רק בהערת שוליים בסוף הספר הוא מספר על מכתבים שקיבל מקוראים אתיאטיים, בעיקר מדענים, ובהם ביופיסיקאי נודע, שנעשו דתיים בהשפעת דברי איינשטיין. "המחבר הופתע מאוד ממכתבים אלה, כי הספר, כפי שצוין במודגש בהקדמה, נועד לספק סקירה היסטורית גרידא של חשיבתו הדתית של איינשטיין, בלי שום כוונה להנחיל לקוראיו את השקפת עולמו של איינשטיין או להתערב בכל אופן שהוא באמונותיהם הדתיות" (עי' 182).